

Egy hajó, amely 26 méter hosszú, 6,6 méter széles és 290 négyzetméter vitorlafelülettel rendelkezik, 3 év és 14 nap után, 69 918 kilométert maga mögött hagyva, 18 túlélővel a fedélzetén kiköt. Egy kikötő, jelesül a sevillai Sanlúcar de Barrameda a Guadalquivir homokos torkolatában. Egy évszám, nevezetesen 1522. szeptember 6. A hajó neve – *nomen est omen* – *Victoria* ('Győzelem'). Magellán flottájának legkisebb hajója, amely – a baszk Juan Sebastián Elcano parancsnoksága alatt – befut ugyanarra a pontra, ahonnan négy másikkal indult el 1519. szeptember 20-án, de a flottából egyedül és elsőként a hajózás történetében körülhajózta a Földet. A kör bezárult.

De most lépünk vissza az időben harminc évet. 1492-t írunk: az utolsó mór királyság, Granada keresztény kézre kerül, Antonio de Nebrija kiadja az első rendszeres spanyol nyelvtant, Spanyolország katolikus királyai éppen ekkor űzik ki zsidó alattvalóikat, és – ami számunkra e helyütt a legfontosabb – Kolumbusz október 12-én felfedezi Amerikát. Az Újvilág, a térképek *Mundus Novus*a nem felfedezője nevét viseli, akiben haláláig nem tudatosul, hogy a Bahamákon ért partot, és nem Ázsiában, ahová nyugati irányban hajózva kívánt eljutni Spanyolország történetének egy kegyelmi, mi több, diadalittas pillanatában.

Ha összevetjük, hogy az Ibériai-félsziget arab megvívásával (*conquista*) párhuzamos *reconquista* mikor ért véget Portugáliában és Spanyolországban, azt találjuk, hogy a félsziget nyugati sávja jócskán megelőzte a többi területet. Nos, ez a másfél évszázad a kulcs, ami meg is magyarázza egyben a két nép hajózási ismeretei közötti különbség legfőbb okát. Portugália 1415-ben, még a visszavívás hevében, átkelve a Gibraltári-szoroson elfoglalja Ceutát, és Tengerész Henrik haláláig (1460) a portugálok elérnek a Guineai-öböl partjaira: elhagyják a *cabotagem* (partszakasról partszakaszra haladó, még földközi-tengeri) hagyományát, a nyílt vizeken – kiismerve az Atlanti-óceán szél- és áramlatrendszerét – csillagászati eszközökkel navigálnak, új hajótípusokat építenek meg, a megtett utat pontos térképeken rögzítik. A századfordulóig Bartolomeu Dias a Jóreménység fokáig juttatja el, nyugatról keleti irányban, az afrikai kontinens megkerülésével a felfedezések és a tengeren túli birodalomépítés úttörőit. Kolumbusz éppen ezt a portugál, sok tapasztalatból gyúrt, valódi csúcstechnológiát viszi magával a szomszédos Spanyolországba, hogy az ellenkező irányt javasolja a fűszerek Indiájába való eljutáshoz (abba az Indiába, ahová aztán nem neki, hanem Vasco da Gamának sikerül elhajózni hat év-

vel később, ám nem az ellenkező, hanem a portugálok által már „bejáratott” irányban: nyugatról keletre tartva).¹

Végül is, Magellán sem tesz mást (1. kép), mint Kolumbusz, nemcsak hazát vált, hanem annak tapasztalatait és ismereteit is magával viszi. Fontos leszögezni, hogy csak részben sértettségből, hiszen ő – ma már tudjuk, tévesen – úgy kalkulál, hogy a Fűszer-szigetek nem a portugálok kizárólagos érdekszférájában található, hanem a tordesillasi szerződésben (1494) a rivális spanyoloknak juttatott „félbevágott narancs” egyik szelete. E 15. századi Jalta atlanti választóvonalát, majd az ellenmeridián mindkét oldalát a térképeken egyre kevesebb szörny, hajó, szélrózsa, képzelt városok és lények népesítik be, a *horror vacui* miatt kitöltött térképészeti tér egyre inkább a földrajzi adaton alapuló ismereteknek adja át a helyét.

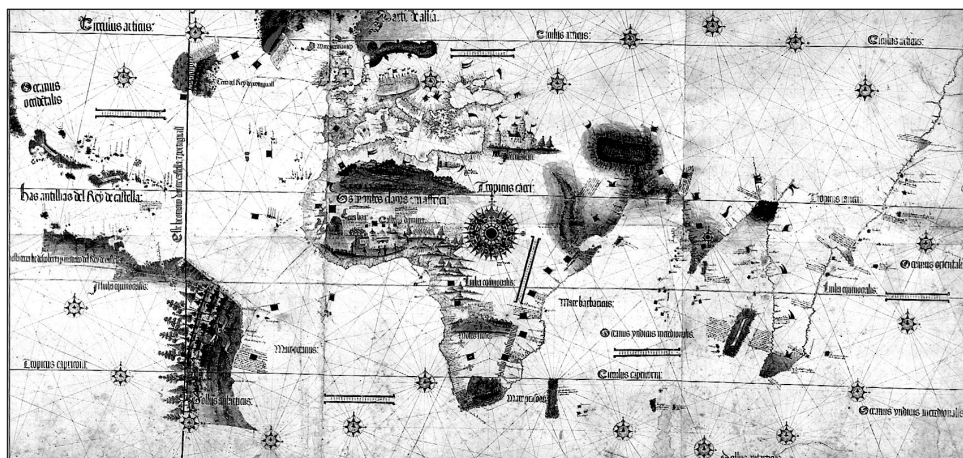
1. kép. Magellán. Charles Legrand grafikája, 1841 körül

A két időpont közötti harminc év egy nemzedék, ennyi idő alatt alakul át a világ földgolyóvá (2. kép).² Lépteket vált, és elkülönült, önmeghatározó kultúrái – az európai (eurázsiai), a kínai, a muszlim, az indiai, a japán, az afrikai, az azték és maja, a melanéziai –, melyek mind saját maguk körül forogtak, immár egyetlenegy glóbuszon, s egyszersmind a Nap körül forognak tovább. Megtörténik a globalizáció, az emberiség maga is egyetlen „hajó”. Különböző kultúrái végérvényesen egymással összekötve és annak elkerülhetetlen kölcsönhatásai közepette fejlődnek tovább. Mi több, a *big history* művelői, még ennél is nagyobb időszalagon mérve az ötszáz éve lefolyt időt, az út fontosságát abban látják, hogy az „őskontinens” egymástól elmozdult darabjainak az újra-egybekapcsolása történt meg 1522-ben, mintegy szimbolikusan.

Magam inkább a *micro histoire*-t kedvelem, így szívesen beszélnék most azokról, akiket nemigen vett a szárnya alá a történelem: azokról, akik nem tértek vissza az útról, akik meghaltak az út során, mert a vízbe estek és megfulladtak, egymás, illetve indiánok kezétől estek el, akiket kivégeztek, mert lázadók vagy éppen szodomiták voltak, vagy egyszerűen csak megbetegedtek, megfagytak, esetleg dezertáltak. Nevüket ismerjük, a történetüket nem. Másokról többet tudunk, és érdekesek is volnának a tollunkra, mint például az egyházfi, Sanchez de Reina, akinek szétmarcangolt testét a lázadó kapitány Juan de Cartagenáé mellett találta meg Francis Drake a Föld második körbehajózása során. A királynő kalóza ugyanis

1 Részletesebben lásd: Rákóczi István: *Tengerek tengelye. Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15–16. században*. Bp., 2006.

2 A portugál térképészet episztemológiai ugrást jelentett az Atlantikum megismerésében. Afrika partvonala már az empiriát követi, India esetében a megismert partszakaszt rögzíti, ám Ázsia többi részének az ábrázolása meg a ptolemaioszi látásmódhoz lép vissza.

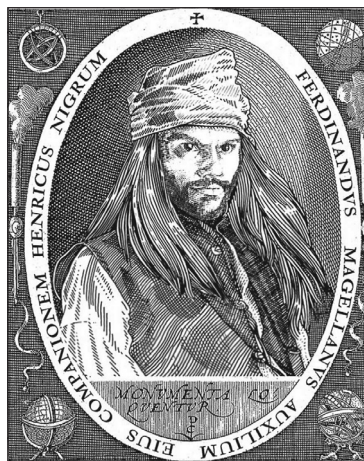

2. kép. Alberto Cantino planiszfériumának (1502) szépiaváltozata

ugyanazon dermesztő partok mellett telet ki 1578-ban, mint Magellán, „a Portugál”, aki kegyetlen büntetésből négyelte fel vagy hagyta magára a parton az ellene lázadó „spanyolokat”. De mindez a nem túl épületes történet inkább Kocsis István kiváló drámájához, s nem a történész mostani fókuszához vezeti az olvasót.

Kissé kevesebb forrás alapján a világ túlsó – hajdan keresett keleti – felén ma egy másik, szinte csakis a nevéről ismert rabszolgát ünnepelnek mint a Föld első körbehajózóját. Minden bizonnyal éppen ugyanolyan joggal, mint a Nyugat Magellánt. Legyünk mi is nagylelkűek és egyben pontosak. Ha a Föld körbehajózását nem egyetlen hajón és út alatt értjük, Magellán 22 fok kivételével és rabszolgája, Enrique – ugyan ez nem dokumentált – biztosan megelőzték több mint egy évvel Elcanót és legénysége túlélőit. Ez a másik történet Malakka 1511. évi portugál ostromával kezdődik, aminek az elején – ha a megvett rabszolga kereszténnyé válását a naptár Enrique napjához, július 13-ához kötjük – veszi a kezdetét. A 16 éves rabszolga végigjárja Magellán útvonalát: Hátsó-Indiából Indiába jut, majd Mozambikba, a marokkói portugál erődökbe, onnan Portugáliába, majd Spanyolországba megy, ahonnan még mint rabszolga, de egyben már mint tolmács indul útra gazdája társaságában újra Keletre: ellenkező irányból, mint ahonnan érkezett. Cebu szigetén valóban meg is érteti magát a helyiekkel, nyelve, amit használ, bizonyára a térség közvetítő nyelve, a maláj (van, aki nem malájt, hanem éppen filippinót láttat benne), annak ellenére, hogy Szumátra szigetén születhetett. Az akkulturált, spanyolul és portugálul tudó rabszolga ugyan ura halálakor, 1521. április 27-én felszabadul, de az expedíció tagjainak tolmácsként továbbra is szükségük van rá. Amikor május 1-jén a portugálok egy csoportja részt vesz a végzetes lakomán, amit Cebu uralkodója adott, s ahol megmérgezik őket, a hajón maradt portugálok rögzítik: Enrique, a „nyelv” nincsen az áldozatok között. Ettől kezdve nyoma vész az írott források lapjain, hogy saját emlékezetébe lépjen át, vagy mint áruló, vagy mint Magellán hű társa rögzös útjain (3. kép).

Magam leginkább egy másik uralkodó előtt látom szívesebben: részt vesz Magellánnal a királyi felség I. Károly spanyol király (majd V. Károly német-római császár) előtt a meghallgatáson, ahol talán több is, mint „biodíszlet”, amikor bizonyítani kell a nagy fűszer-szigeteki út megvalósíthatóságát. Ma tudjuk, a baszk Elcanónak jutott a szerencse, hogy a nemesi címerpajzsán hirdesse: „Primus circumdedisti me”, vagyis ő kerülte meg először a Földet. Mint jeleztem, vele lezárul egy kör: a visszatért Victoria és a Tidorén vételezett fűszerek azt bizonyították, hogy Kolumbusz nyugati irányú terve (ami mellett a spanyol korona végig „csak” kitart) lezárta a portugálok Levantétől örökölt fűszermonopóliumát, és azt a korszakot, amelyben a portugálok *mare clausum*-má tehettek az Indiai-óceánt, mivel bebizonyosodott, hogy az óceánok és világtengerek átjárhatók.

3. kép. Enrique, Magellán rabszolgája

Jelen összeállításunk mégis Magellán előtt tiszteleg.³ „Auguste Comte kalendáriuma, amelyet a katolicizmus és a francia forradalom polgári vallása egyaránt inspirált, elválaszthatatlanná tette az idő egyenes vonalon gyarapodva mért folyamatát, amiből, mint egy folyóból kiemelkedik mindig egy »nagy ember«, a maga tipikus példakép jellegével és profetikus képességeivel, akit jó hallgatni s követni egyaránt” – írja Fernando Catroga a kerek évfordulók meghatározó szerepéről.⁴ A spanyol és a portugál történelemtudomány Magellánt jelölte ki erre a „fősze-repre”, s így mostani válogatásunk is arra a hajósra irányítja a figyelmet, akinek újra-értelmezése minden korban, így az 500. évforduló idején is időszerű.

A világvilág visszavetette az évfordulós kiadványok megjelenítését és a tudományos konferenciák előadásainak a kiadását, így ezek értékelése csak két-három év múlva lehet teljes körű. Addig is egy nagyszerű projekt a Google Action & Culture keretében lehetővé teszi a böngészést az interneten a dokumentumok és digitális tartalmak között.⁵ Ami a történeti irodalmat illeti, a *La Primera Vuelta al Mundo* című weboldalon digitalizált forrásokat és egy könyvtárnyi szakirodalmat találhatunk, valamint napról napra követhetjük az expedíciót a Google Earth applikációjának a segítségével.⁶ Hagyományos hordozón a *La primera vuelta al mundo*

3 Magellán nevét (portugál írásmódja: Fernão de Magalhães, spanyolul: Fernando (vagy Hernando) de Magallanes) összeállításunkban a magyarban megszokott formában írjuk. Megjegyezzük: Magellán a végrendeletében kikötötte, hogy neve spanyolosan írandó, mi több, a fiának Spanyolországban kell élnie és házasodnia. Egyetlen alkalommal írt saját maga I. Károlynak levelet spanyolul, ott rosszul írta alá: Magalhanes (ami se nem spanyol, se nem portugál).

4 Catroga, Fernando: Ritualização da história. As comemorações como liturgias cívicas. In: Torgal, Luís Reis – Mendes, Amando – Catroga, Fernando: *História da História em Portugal*, sécs. XIX–XX. *Temas e Debates*. Vol. II. *Da historiografia à memória histórica*. Lisboa, 1998. 222.

5 V Centenario de la I Vuelta al Mundo. <https://www.accioncultural.es/es/v-centenario-de-la-i-vuelta-al-mundo>.

6 <https://en.rutaelcano.com/>.

című, dokumentumokat és tanulmányokat tartalmazó kötet mindenesetre csak az előfutára volt azoknak a kiadványoknak, amelyeket a *500 – V Centenario 1ª Vuelta al Mundo* honlap is felsorol.⁷ Ugyan az évfordulós rendezvényeket a világjárványra való tekintettel 2023. június 30-ig meghosszabbították, mindenesetre az máris elmondható, hogy az események jó utat találtak – és nem csak kényszerűségből! – a világhálón, illetve a digitális térben, elegendő csupán Sevilla városának megemlékezéseire gondolnunk.⁸ Ha valaki kizárólag a Spanyolországban megalakult emlékbizottság napról napra frissülő honlapján szereplő, ma is elérhető eseményekre vagy kiállításokra gondol, egyetérthet velünk abban, hogy korai még megvonni bármilyen előzetes egyenleget.

Végezetül pár gondolat válogatásunk szempontjairól. Ahogy az logikus, és Magellán életpályája kínálja, összeállításunkban Rui Loureiro Magellán portugáliai, míg Juan Gil a spanyolországi életszakaszát elemzi, illetve Luís Filipe Thomaz sorai útjának valódi célját, a Fűszer-szigeteket mutatják be. Nem lenne teljes a kép, ha maga a hajózás nem kapott volna helyet a válogatásban. A történészek hajlamosak elfeledkezni ugyanis arról, hogy a ma dióhéjnyi kicsinynek tetsző hajók valójában vitorlások voltak, és elképzelhetetlenül hősies küzdelem árán jutottak át olyan akadályokon, mint a ma Magellán nevét viselő szoros. Erre a tényre emlékeztet José Manuel Malhão Pereira írása. Az utolsó két tanulmány a „nagy utazás” historiográfiájába vezet át: Consuelo Varela munkája Magellán utazása emlékezetének elsődleges, 16. századi forrásairól szól, míg e sorok írója e helyen teszi először közzé magyarul egy Firenzében tartott konferencia-előadásának téziseit.

Rákóczi István

V FOR VICTORIA

After more than three years of navigation, on 6 September 1522 the smallest ship of Magellan's fleet, the only one to have circumnavigated the Globe, returned to Spain. On the fifth centenary of this historical event, the present issue is dedicated to the memory of Magellan. The papers cover the Portuguese and Spanish periods of his life, the real goal of his voyage, the difficulties of contemporary navigation, as well as the chroniclers and memory of his journey.

⁷ <http://vcentenario.es/>.

⁸ <https://www.sevilla.org/ciudad/vuelta-al-mundo>.